

Klasik Türk Şiirinde Menekşe ile İlgili Benzetmelerin Kökeni Üzerine*

AYŞE YILDIZ**

Study on The Origins of Metaphors Related to Violet in Classical Turkish Poetry

Ö Z E T

Klasik Türk şiirinin mekân tasvirlerinde cennet imgesi önemli bir yere sahiptir. Bu şiir anlayışında sevgili ideal insan güzelliğın sembolüdür ve ideal mekân güzelliğının sembolü olan cennetle birlikte ele alınır. Güliün cennet çiçeğı olması gibi, klasik Türk şiirinde cenneti andıran bahçe tasvirlerinde de merkezde gül yer alır. Gül her ne kadar bu idealize bahçenin en temel çiçeğı olsa da diğeri çiçeklerle beraber menekşe de kendine yer bulmuş hatta kimi şiirlerin redifi olmuştur.

Menekşe klasik Türk şiirinde en çok âşıkla ilgili benzetmelerde kullanılmış ve koku, renk ve şekil özellikleri ile yer almıştır. Siyaha yakın mor rengi saç, ben, hat (tüy) ve matem benzetileni olmasının, yere yakınlığı ve boynunun eğri oluşu tevazu ve itaatle bağdaştırılmasının nedeni olmuştur. Bu çalışmada söz konusu benzerliklerin mitolojik sebeplerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Aslen bir Frigya tanrıçası olan Kybele ve Attis anlatısının Yunan, Roma ve Sicilya varyantları bir araya getirildiğinde klasik şiirde menekşe benzetilenlerin önemli bir kısmı ile örtüştüğü durumlara dikkat çekilecektir.

ANAHTAR KELİMELE R

menekşe, klasik Türk şiiri, mitoloji, Kybele, Attis

ABSTRACT

The image of heaven has an important part in depictions of places in classical Turkish poetry. In this perception of poetry, the beloved ideal person is the symbol of beauty and it is addressed together with heaven, which is the symbol of the beauty of an ideal place. Rose is in the center of heavenly garden depictions in classical Turkish poetry, so it is the flower of heaven. Although rose has been the main flower of this idealized garden, together with other flowers, violet has also found its place and has even become the redif (repeated voice) of some poems.

Violet has mostly been used with metaphors about poetsingers in classical Turkish poetry, and it has taken roles such as scent, color and shape characteristics. Because of its purple color close to black, it has been used in metaphors related to hair, spots on body, feather and mourning, and because it is close to the ground and it has a bent neck, it has been associated with humbleness and obedience. The aim of this research is to find the mythological causes of the related similarities. When the narration of Cybele and Attis, originally a Phrygian goddess, is combined with its Greek, Roman and Sicilian variants, there will be more emphasize on situations in which a considerable part of violet metaphors coincides in classical poetry.

KEYWORDS

violet, classical Turkish poetry, mythology, Cybele, Attis

* Makalenin Geliş Tarihi: 25.10.2017 / Kabul Tarihi: 29.11.2017.

Bu makale, 12-13 Mayıs 2017 tarihinde Bilecik'te düzenlenen "Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası" Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (yildiz@gazi.edu.tr).

Giriş

Gökyüzü Cennetinin Yeryüzünde Aranması: Bahçeler

Klasik Türk şiiri, idealist sanat anlayışı ve mistik duyuş noktasında tasavvuftan ve dolaylı olarak tasavvufun beslendiği tüm düşünce ve felsefelerden etkilenmiştir¹. Bu idealist sanat anlayışı şiirin benzetmeler dünyası, zaman, mekân ve kişilerinde de kendini gösterir. Tasavvufi olsun ya da olmasın klasik tarzda yazılmış şiirlerde, amaç, “sevgili”ye ulaşmaktır. Sevgilinin bulunduğu yer, dinlerin dünya hayatının ödülü olarak vaat ettikleri “cennet”le beraber ele alınır ya da onu hatırlatacak benzetmelerle sunulur. Zaman tıpkı cennette olacağına inanılan şekilde yerini “an”lara bırakır. Kısacası bu ideal âlem, ruhun geldiği asıl vatanın özlemiyle çıktığı arayış yolculuğunda bir güzergâh olarak da değerlendirilebilir. Elbette bu reel dünyada karşılıklarının bulunması olası bir âlem değildir. Bununla birlikte, klasik Türk şiirinde idealize bir

---

¹ İdealist bir sanat anlayışına sahip klasik Türk şiirinde, Platon etkileri dile getirilmişse de tasavvuf ve ideal sanat anlayışı açısından en az Platon kadar etkisi olan Plotinos çok fazla zikredilmemiştir. Plotinos’un güzellik felsefesi kendisinden sonraki idealist estetiklerin hemen tamamının çıkış noktası olmuştur. Plotinos, Platon ve Aristo felsefelerinden elde ettiği birikimi metafizik bir panteist düşüncenin temelleri yapar. Bu metafizik düşünce, tasavvuf da dâhil tüm mistik anlayışları etkilemiştir. Tasavvufun yaratılışı “güzellik” kavramı ile açıklamasına benzer şekilde; Plotinos’un düşüncesinde “güzel”, duyulardan başlayan ancak duyularla kavranamayana dek çıkar. Plotinos da tıpkı Platon gibi “özü itibarıyla güzel olan” ve “pay alma sebebiyle güzel olan” şeklinde güzeli ikiye ayırır. Plotinos’a göre tanrısal bir form olan ruhun özü ideadır. Dolayısıyla ruh, ideadan pay almış kimi şeyler karşısında özünü hatırlayarak onları kendine yakın hisseder. “Bir”e yönelmiş bu ruh, sevinç ve hazdan dolayı bir cezbe hali yaşar. İşte bu kendinden geçme/cezbe hali tüm güzel/lik/ler karşısında oluşmalıdır. Ruh, asıl vatanından uzaklaştığı için yine oraya ve “Bir”e dönmek ister. Plotinos, hakiki varlık ve güzellik dediği “Bir” (Tanrı)in ancak “başka bir çehre” ile görülebileceğini ifade eder. Bu çehre de maddeden uzaklaşmak ve kendi ruhuna geri dönmekle gerçekleşebilir. Yani ruh kendine dönüp kendini seyredecek, kendinde güzel olmayan şeyler bulursa -bunlar ruhun doğasında olmayıp duyulur dünyadan bulaşmış çirkinlikler olduğu için- bunlardan arınmayı başararak tanrısal güzelliğe ulaşacaktır (Tunalı 2013: 38-54). Plotinos’un güzellik felsefesi için bkz. (Plotinus 2011: 133-150)

sanat anlayışının yansıması olarak realist düzlemin dışında bir dünya kurgulanır. Sevgili, âşık ve rakip etrafındaki bu kurguda en önemli mekân bahçedir. Eğlence meclislerinin kurulduğu bu bahçelerde mevsim genellikle bahar ve bahçedeki çiçeklerin sultanı güldür. Kutsal kitapların cennet tasvirlerine benzer şekilde anlatılan bahçede her şey kusursuzdur. Öyle ki tanrılık iddiasındaki Şeddâd bin Âd'ın cennetin bir benzeri iddiasıyla yaptığı İrem de "bağ-ı İrem" şeklinde anılarak bahçe özelliği ile ön plana çıkmıştır. Nitekim Arapça "cennet" kelimesi, "bahçe anlamına (Mutçalı 2012: 172) geldiği gibi, İngilizce cennet anlamındaki "paradise" da köken olarak eski Farsça'da "pairi daeza", İbranicedeki "pardes", Babil dilindeki "pardisu" ve Pehlevicedeki predis (daha sonra firdevse dönüşmüştür) (Yıldırım 2008: 167) ile akraba bir kelime olup "etrafi çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe" (Mayer-Tasch ve Cornelius 2003: 12) anlamlarına gelir. Eski dönemlerden beri cennete karşılık gelen kelimelerin bahçe ile ilişkilendirilmesi bir tesadüf olmamalıdır.

Klasik Türk şiirinin benzetmeler dünyasının önemli ölçüde Fars şiiri etkisinde² şekillendiği bu şiir anlayışının realistten ziyade idealist bir estetik anlayışa sahip olduğu düşünüldüğünde, bahçe mimarisine önem veren ve bahçeyi bir iktidar simgesi kabul eden Persler aracılığıyla şiirde kurgulanan ideal bahçenin Türk ve Arap şiirine geçtiği düşünülebilir³.

² Fars şiirinin de oluşum sürecinde Arap şiirini model aldığı bilinmektedir. Özellikle Abbasiler devrinde (749-1517) Bağdat'ın başkent oluşu ve Fars kültür coğrafyasıyla yakınlaşmanın da etkisiyle Arapça şiir söyleyen Fars asıllı şairler yetişmiştir. Abbasiler'in bir kültür politikası olarak desteklediği tercüme faaliyetleri, Antik Yunan, Süryan ve Hint kültürlerini yakından tanımasını beraberinde getirmiş ve bu devirde Arap şiiri İslam öncesi ve Emevî dönemindeki çehresinden çok farklılaşmıştır (Karaismailoğlu 2001: 6-10; Ülken 1997: 15, 90-98). Arap şiiri, Abbasilerle birlikte farklı bir kimlik kazanırken, İslami dönem Fars şiirini de –özellikle oluşum sürecinde- önemli ölçüde etkilemiştir. Arap şiirindeki Hadaří ve Uzrî gazellerin Derî Farsçası ile yazılan ilk gazellere model olması da bu etkiyi örnekler. (Armutlu 2012: 17-19; Armutlu 2014: 41-47; Kartal 2016: 23-47) Her ne kadar, Arap etkisiyle şekillenmiş olsa da Fars şiirinin benzetmeler dünyası, mesnevi konuları ve model şair açısından Türk şiirine kaynaklık ettiği de bir gerçektir.

³ Öte yandan bahçenin bir hükümrانlık simgesi olması Orta Doğu'da antik dünyadan beri görülen bir kabuldür. Hükümrانlığı temsil eden bir mimari yapının sahip olduğu bahçe, içinde ülkenin her tarafından gelen bitki ve hayvanları da barındırmaktadır (Andrews 2000 184).

Pers bahçeleri sanata sohbet meclislerinin, eğlence âlemlerinin, aşk maceralarının, av gezintilerinin ve *Şehnâme*'de izleri takip edilen Fars kahramanlık anlatılarının mekânı olarak yansır. Doğu dünyasında özellikle Babil ve Pers bahçeleri üzerinden takip edilen, içinde av mekânları, hayvan barınakları, eğlence alanlarının da yer aldığı kraliyet bahçeleri önce Helen kültürü⁴ ardından Romalılar aracılığıyla Batı dünyasına (Steingraber 2003:202-203), Abbasiler aracılığıyla Akdeniz, Mısır ve Mağrib bölgesine (Goody 2010: 159) geçmiştir.

İslami dönemde saray bahçeleri, hükümdarlık simgesinin yanı sıra farklı simgesel değerler de kazanmıştır. Bu simgesel değerler, dünyevi otoriteyi temsil eden hükümdardan başlar, cennet bahçesi ve mutlak gerçeği temsil eden bir bahçe algısına dek uzanır (Andrews 2000: 188). İslam bahçelerini farklı kılan, bahçe içindeki her şeyin sembolik olarak yorumlanabilmesi, manevi bir iklim ve cennetten bu dünyaya yansımaların mekânı olarak sanata konu olmasıdır (Kuhnke 2003: 93). Bununla birlikte Orta çağ bahçe tasvirlerinin gerek İslam gerek Hristiyan kültürlerde hemen daima cennetle bağdaştırılması (Redford 2008: 129) bu durumun klasik Türk şiiri ya da onun model aldığı edebiyatlarla da sınırlı olmadığını düşündürmektedir. Toplumların ortak bilinçaltında da cennet imgesi daima bahçe ile birlikte var olmuştur. Öte yandan cennet, ortak bilinçaltında “yitirilmiş” bir mekândır. Bu yitik mekâna yeniden dönebilmek için yaşanan dünya hayatında ideal güzellik yeşillik, bolluk, huzur ve barışın ebediyen var olacağı kabul edilen bir bahçe olan cennetle beraber tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurun sanata yansması da yitirilmiş ve yeniden elde edilmek istenen bir “*haz bahçesi*”nin arayışı şeklinde olmuştur (Mayer-Tasch ve Cornelius 2003: 11-13). 19. yy.a kadar bu “yitik cennet” arayışı kendini hep hissettirmiştir. Antik dünyanın Babil, Âsur, Pers, Mısır, Çin ve Roma gibi önde gelen medeniyetlerinde var olan cennet bahçesi algısı mimarilerine de bir şekilde yansmıştır (Steingraber 2003: 201). Edebiyatta bu arayış ebedî huzur ve mutluluğun cennet bahçesi bağlamında ele alınması ile kendini gösterir. Bu mekân algısı kimi zaman benzetileni açıkça ifade edilirken kimi zaman örtük ifadelerle

⁴ M.Ö. 5.yy.da zengin Yunanlıların Pers krallarının bahçelerini taklit ettikleri bilinmektedir (Goody 2010: 93).

karşımıza çıkararak ortak bir kabulün yarattığı imgesel mekânlara dönüşür. Klasik Türk şiirinin –kurguya dayalı mesneviler hariç tutulmak kaydıyla– mekân tasvirlerinde cennet imgesi önemli bir yere sahiptir. Bu şiir anlayışında sevgili ideal insan güzelliğın sembolü olarak ideal mekân güzelliğının sembolü olan cennetle birlikte ele alınır⁵.

Klasik Türk Şiirinde Menekşe

Gülün cennet çiçeğı olması gibi, cenneti andıran bahçe tasvirlerinde⁶ de merkezde gül yer alır. Gül her ne kadar bu idealize bahçenin en temel çiçeğı olsa da yasemin, nergis, süsen, sümbül, lâle, karanfil, erguvan, şebboy, reyhan, nilüfer, zambak ve menekşe gibi diğeri çiçekler de bahçede yer alır. Menekşe, Klasik Türk şiiri metinlerinde gül ve lâle sıklığında olmasa da kendine yer bulabilmiş hatta kimi şiirlerin redifi olmuştur (Çelebioğlu 2016: 167)⁷. Menekşe en çok âşıkla ilgili benzetmelerde kullanılmıştır. Yas ve saç ile menekşe arasında kurulan renk ilgisi en çok görülen benzetme yönüdür (Yıldırım 2008: 157). Bununla beraber menekşenin şiir metinlerinde başka benzetmelere de konu olduğı bilinmektedir.

⁵ Nitekim sevgilinin boyunun benzetilene olarak yaygın şekilde kullanılan servi, tuba, sidre, narven, arar, şimşad, sanavber de ya hayat ağacı ya da cennetten geldiğine inanılan kutsal ağaçlardandır. (Yıldız 2017: 330-336).

⁶ Aşağıdaki beyitler bu tasvirlerle örnek olarak seçilmiştir:

“Cennet-i Adn oldı gül-zâr âb-ı kevser cûy-bâr/Ebr lülü’-yi Aden saçdı vü yil müşğ-i Hitâ” Ahmedî (Akdoğan yty: 25)

Çemende her nihâli gökden inmiş hûra benzettüm/Çiçekler gördüm anların yüzünde nûra benzettüm” Hayâlî Bey (Tarlan 1945: 274)

Bagramı tograr firâkun hârî iy cennet güli/ Nevbahâr olsun gül olsun arada hâr olmasun” Nesîmî (Ayan 2002: 595)

⁷ Ayşe Çelebioğlu’nun, “Klasik Türk Şiirinde Menekşe” isimli makalesine göre, 110 divanda menekşe redifli 4 kaside, 14 gazel ve 1 naat tespit edilmiştir (Çelebioğlu 2016: 167).

Klasik Türk Şiirinde Menekşe Benzetileninde Benzeyen-Benzetilen İlgisinin Kültürlerarası Serüveni

Menekşe klasik şiirde koku, renk ve şekil özellikleri ile yer bulmuştur. Siyaha yakın mor rengi saç, ben, hat (tüy) ve matemini benzetileni olmasının (Yıldırım 2008: 157), yere yakınlığı ve boynunun eğri oluşu tevazu ve itaatle bağdaştırılmasının nedeni olmuştur. Ancak bu çalışmada söz konusu benzetmeliklerin tespiti değil, bunların sebebinin sorgulanması amaçlandığı için klasik Türk şiirinde menekşe benzetilenleri ile mitolojik bir anlatı arasındaki ilgiye dikkat yöneltmek isabetli olabilir. Kybele anlatısının farklı varyantları bir araya getirildiğinde, klasik şiirde menekşe benzetilenlerinin önemli bir kısmının mitolojik sebepleri hakkında da fikir sahibi olunmaktadır. Aslen bir Frigya tanrıçası olan Kybele, Yunanistan ve Roma'ya geçmiş orada ana tanrıça kültü Kybele üzerinden devam etmiştir. Figüratif olamayan siyah bir taşla tasvir edilen Kybele, Attis'le aralarındaki aşkın öne çıkarıldığı anlatı ve ritüellere konu edilir (Schimmel 2016: 221). Kybele ile ilgili bugüne ulaşan tek bir efsanenin Yunan, Roma ve Sicilya varyantları sırayla kısaca özetlenecek ve bu anlatılardaki menekşe ile ilgili unsurların klasik şiirdeki benzetmelerle örtüştüğü durumlara dikkat çekilecektir.

Kybele efsanesinin Yunan varyantı

Menekşe, Yunan mitolojisinde Attis adlı yakışıklı gence bir hermafrodit olan Agdistis ve Kybele'nin âşık olması ve bu aşk yüzünden yaşanan rekabete ilave olarak Kral Midas'ın Attis'i kızıyla evlendirmek istemesi gibi çoklu bir aşk çıkmazına Agdistis, Attis'i delirterek yeni bir boyut kazandırmıştır. Attis bu delirmenin etkisiyle bir çam ağacının altında erkeklik organını keserek kan kaybından ölür. Erkeklik organının düştüğü yerden badem ağacı çıkar. Attis'in öldüğünü gören Midas'ın kızı intihar eder. Gerek kızın gerekse Attis'in kanının döküldüğü yerden menekşeler çıkar. Kybele bunların bedenlerini toprağa gömer. Ancak Attis'in ölümü onu çok üzmüştür. Zeus, Kybele'nin üzüntüsünü hafifletmek için bedeninin çürümesine engel olur. Bu şekilde Attis'in saçları uzamaya devam eder (Bayladı 2005: 21-22) (Gezgin 2015: 36-37, 129-130) (Grimal 2007: 13-14).

Kybele efsanesinin Roma varyantı

Roma mitolojisinde ise olay birtakım farklılıklarla anlatılır: Kybele, çok güzel bir delikanlı olan Attis'e âşık olur. Bakir kalması koşuluyla⁸ onu tapınağının hizmetine alır, bekçisi yapar. Böylelikle Attis'i olası âşıklarından koruyarak kendisine bağlamış olacaktır. Attis, başlangıçta bunu kabul eder fakat Sagaritis adlı ırmak perisine âşık olur. Bu durum tanrıça Kybele'yi çok öfkelenendirir. Sagaritis'in hayatta kalmasının sebebi olan ağacı keserek önce onu öldürür. Attis, üzüntüden delirerek kendini dağlara vurur, taşlarla bedenini döver, başına toprak saçarak uzun saçlarını toprağa bular. İntihar ederek sebep olduğu durumun yarattığı vicdan azabından kurtulmak ister. Erkeklik organını keserek intihar eder (Bayladı 2005:96) (Grimal 2007:101-102,396).

Kybele efsanesinin Sicilya varyantı

Sicilyalı Diodoros'un anlattığı bir başka Kybele efsanesinde, Kral Meona'nın kızı olan Kybele, babası tarafından istenmeyerek bebekliğinde dağa bırakılır. Tanrıların himayesinde, vahşi hayvanların sütü ve çoban kadınların ilgisiyle büyüyen Kybele, Attis'e âşık olur. Babasının yaptığından pişmanlık duyup kızını sarayına geri çağırmasının ardından kızının Attis'le ilişkisini öğrenmesi ve Attis'le Kybele'yi büyüten çoban kadınları öldürtmesi Kybele'nin üzüntüden delirmesine yol açar. Ortaya çıkan bir salgın hastalığın ardından tanrılar, Attis'i gömmeleri Kybele'ye de tanrıça olarak saygı göstermeleri koşuluyla bu salgından kurtulabileceklerini öğütlerler. Attis'in cesedi onca zaman açıkta kaldığı için yok olmuştur. Onu temsilen bir heykel yaparlar. Bu heykelin önünde Attis'ten kendilerini bağışlamalarını, işledikleri günahtan ötürü affetmelerini isterler (Bayladı 2005: 299-300).

---

⁸ Clement Robinson 16.yy.da kaleme aldığı *A Handful of Pleasant Delights* adlı kitabında menekşenin sadakat simgesi olduğunu kaydeder (Goody 2010: 260)

Hıristiyan İnanışta Menekşe

Menekşe, yaygın olarak gizli erdem, güzellik ve tevazu⁹ simgesidir. Hıristiyanlıkta, tevazu sebebiyle Hz. İsa'nın sembolüdür (Cooper: 1978: 186). Ayrıca, taç yaprakları İsa'nın yarasını hatırlattığı için şekil açısından da İsa'ya benzetilmesi söz konusudur (Gardin vd. 2014:422).

Yukarıda özetlenen Kybele efsanesinin varyantları ile Hıristiyan inancındaki menekşe sembolizmi, Yavuz Bayram tarafından yapılan doktora çalışmasında klasik Türk şiirinde menekşenin anlam dünyasına dair elde ettiği sonuçlarla (Bayram 2001: 691-718) karşılaştırılmış ve tespit edilen benzerlikler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir¹⁰:

---

⁹ Charlotte de Latour 19.yy.da çiçeklerin dili hakkında yazdığı kitapta menekşenin alçakgönüllülük simgesi olduğunu kaydeder (Goody 2010: 260)

¹⁰ Çalışmanın amacı, klasik Türk şiirinde menekşenin benzetilenlerini tespit etmek olmadığından örnek beyitlere yer verilmemiştir. Yavuz Bayram'ın çalışmasında her benzetilenle ilgili seçilmiş örnek beyitler zaten yer almaktadır.

TABLO-1 Klasik Türk Şiirinde Uzuvarların Benzetileni Olarak Menekşe ve Kybele Efsanesindeki Karşılıkları:

<i>Uzuvarlar¹</i>	<i>Benzetme ilgisi</i>	<i>Kimin için kullanıldığı</i>	<i>Kybele efsanesine göre bağlamı</i>	<i>Anlatının varyantı</i>
Hatt (tüy)	Renk	Sevgili		
Saç (zülfi, gîsû, kâkûl, mûy)	Renk, koku, şekil	Sevgili	Attis'in öldüğünü gören Midas'ın kızı intihar eder. Gerek kızın gerekse Attis'in kanının döküldüğü yerden menekşeler çıkar. Kybele bunların bedenlerini toprağa gömer. Ancak Attis'in ölümü onu çok üzmiştir. Zeus Kybelé'nin üzüntüsünü hafifletmek için bedeninin çürümesine engel olur. Bu şekilde Attis'in saçları uzamaya devam eder.	Yunan
Hâl (ben)²	Renk	Sevgili		

¹ Menekşenin benzetilenleri olan uzuvarlar arasında kulak da yer almaktadır. Şekil ilgisine dayanan bu benzetme az sayıda örnekte görüldüğü için değerlendirilmeye dâhil edilmemiştir.

² Sevgilinin beninin benzetilene olarak menekşe kullanımı ile Kybele efsanesi arasında bir bağlantı kurulamamıştır. Bununla birlikte Yavuz Bayram, klasik Türk şiirinde çiçeklerin kullanımına dair yaptığı çalışmada bunun yaygın bir kullanım olmadığını da ifade etmiştir (Bayram 2001: 699).

TABLO-2 Klasik Türk Şiirinde Şahısların Benzetilene Olarak Menekşe ve Kybele Efsanesi İle Hıristiyan İnanıcındaki Karşılıkları:

Şahıslar³	Benzetme ilgisi	Kimin için kullanıldığı	Kybele efsanesi ile ortak nokta	Kybele efsanesine göre bağlamı	Anlatının varyantı
Mecnûn, divane	Dağlarda yetişmesi, perişan hâli	Âşık	Aşk yüzünden delirme	Agdistis ve Kybele'nin Attis'e âşk olması sebebiyle aralarında rekabet yaşanması ve Kral Midas'ın Attis'i kızıyla evlendirmek istemesi çıkmazında Agdistis, Attis'i delirtir.	Yunan
Ferhâd, Yas tutan kişi	Dağlarda yetişmesi, perişan hâli	Âşık	Aşk çıkmazında intihar	Kybele, Attis'i tapınığında görevlendirerek olası âşklarından koruyarak kendisine bağlamak ister. Attis, başlangıçta bunu kabul eder fakat Sagaritis adlı ırmak perisine âşk olur. Bu durum tanrıça Kybele'yi çok öfkelenendir. Sagaritis'in hayatta kalmasının sebebi olan ağacı keserek önce onu öldürür. Attis, üzüntüden delirerek kendini dağlara vurur,	Roma

³ Menekşenin benzetilene olan şahıslar arasında tutsak, Hindû-beçe, inci avcısı, cirit oyuncusu, hırsız ve önder de yer almaktadır. Ancak tutsak, iplerle bağlanarak deste hâline getirilmesi ile sevgilinin saçını; Hindû-beçe renk ilgisiyle sevgilinin saçını, inci avcısı da ayva tüylerini işaret ettiği; cirit oyuncusu, hırsız ve önder de az sayıda örnekte görüldüğü için değerlendirilmeye alınmamıştır.

<p>Dilâver, delikanlı</p>	<p>Şekil</p>	<p>Sevgili</p>		<p>taşlarla bedenini döver, başına toprak saçarak uzun saçlarını toprağa bular. İntihar ederek sebep olduğu durumun yarattığı vicdan azabından kurtulmak ister. Erkeklik organını keserek intihar eder.</p>	<p>Yunan, Roma ve Sicilya</p>
<p>Secde eden kişi, günahkâr kişi, bağışlanmay ı dileyen kişi, utanmış kişi</p>	<p>Yere yakınlığı, boynunun eğriliği</p>		<p>Secde, tapınma, af dileme ve pişmanlık</p>	<p>Kral Meona'nın kızı olan Kybele, babası tarafından istenmeyerek bebekliğinde dağa bırakılır. Tanrıların himayesinde, vahşi hayvanların sütü ve çoban kadınların ilgisizle büyüyen Kybele, Attis'e âşık olur. Babasının yaptığından pişmanlık duyup kızını sarayına geri çağırmasının ardından kızının Attis'le ilişkisini öğrenmesi ve Attis'le Kybele'yi büyüten çoban kadınları öldürtmesi Kybele'nin üzüntüden delirmesine yol açar. Ortaya çıkan bir salgın hastalığın ardından tanrılar, Attis'i gömmeleri Kybele'ye de tanrıça olarak saygı göstermeleri koşuluyla bu salgından kurtulabileceklerini öğüttiler.</p>	<p>Sicilya</p>

<p>Köle (kul, hizmetçi, geday), Âbid, Müfîd, Abdâl</p>	<p>Renk ve Şekil (yere yakınlığı eşige yüz süren köleye ve siyah rengi ile kölelerin genellikle siyah kişilerden seçilmesi ilgisi</p>			<p>Attis'in cesedi onca zaman açıkta kaldığı için yok olmuştur. Onu temsilen bir heykel yaptılar. Bu heykelin önünde Attis'ten kendilerini bağışlamaları, işledikleri günahattan ötürü affetmelerini isterler⁴.</p>	
				<p>Kybele, çok güzel bir delikanlı olan Attis'e âşık olur. Bakir kalması koşuluyla onu tapınağının hizmetine alır bekleşisi yapar⁵.</p>	<p>Roma</p>
<p>Hız. Musa, Hız. İsa</p>	<p>Renk ilgisi (Nîl nehrine asa vurması ilgisi)</p>			<p>Agdistis ve Kybele arasındaki aşk rekabetinde Agdistis, Attis'i delirtir. Attis bu delirimin etkisiyle bir çam ağacının altında erkeklik organını keserek kan kayırdan ölüür. Erkeklik organının düştüğü yerden menekşe</p>	<p>Yunan</p>

⁴ Menekşenin pişmanlık sembolü, Said Efendi tarafından kaleme alınan *Lisamii /-Ezliâr/*'da da görülmektedir. 19.yy. İstanbul'unda çiçeklerin simgesel dili hakkında bilgi edinilmesi mümkün bu eserde menekşe şu şekilde yer alır: "Menefşe: Nâdim ol ettiğün işe", "Menefşe: Yârını koğ da beni okşa/ Yârdan geç beni okşa/ Nâdim ol ettiğün işe" (Tansuğ 2001: 358, 363).

⁵ Kölelere isim olarak verilmesinde renginin koyuluğunun yanı sıra bu etki de düşünülebilir.

					<p>ve badem ağacı çıkar (badem, tanrının ölümsüzlüğü, yaşamın dirilişi ve aşkın geçici yönünü simgeler. Hristiyan sanatta İsa, Meryem ve azizler badem şeklindeki çerçeve içinde tasvir edilir. Badem, tanrısallık ve Meryem'in içinde gizli olması sebebiyle Hz. İsa'nın da simgelerinden biridir. Badem Hz. Musa'nın da simgelerindedir. Musa'nın badem ağacından bir asası olduğu Tevrat'ta bildirilmektedir. Frigya mitolojisinde Attis, elinde asa bulunan kişi olarak tasvir edilmiştir (Öztürk 2009: 142).</p>
--	--	--	--	--	---

TABLO-3 Klasik Türk Şiirinde Eşya ve Hayvanların Benzetilene Olarak Menekşe ve Kybele Efsanesindeki Karşılıkları:

<i>Eşyalar, hayvanlar ve diğer unsurlar⁶</i>	<i>Menekşe ile aralarındaki benzetme ilgisi</i>	<i>Kimine için kullanıldığı</i>	<i>Kybele efsanesine göre bağlamı</i>	<i>Anlatının varyantı</i>
Anahtar	Şekil ilgisi		Kybele heykellerinde, tanrıçanın elinde bir anahtar tutarken tasviri, onun baharda ortaya çıkardığı hazinelerinin yani bereketin simgesi olarak kabul edilmektedir ⁷ .	Roma
Ejderha	Renk ilgisi	Asa dolayısıyla Hz. Musa Bağlamında		
Futa⁸	Şekil ilgisi	Buradaki badem-menekşe kullanımını doğrudan Kybele efsanesini düşündürmekte	(Bkz. Hz. Musa, Hz. İsa)	

⁶ Menekşenin diğer uzun ve kişi dışındaki benzetilenleri arasında pervane, micmere, alem, sinek, duman, tavşan, güz, çerâğ, Nil, kâğıt, kalem ve yazı da bulunmaktadır. Micmere ve sinek sevgilinin benini işaret ettikleri diğerleri de az sayıda örnekte görüldükleri için değeri düşürmeye alınmamıştır.

⁷ Menekşenin benzetilenleri arasında yer alan anahtar da bu eski bağlantıyı düşündürmektedir. Çünkü her yıl 22 Mart'ta Pessinus'ta Kybele şenlikleri düzenlenmesi gelenekselleşmişti. Bu şenliklerde çam ağacının üzerine menekşeler konulmuş. Çam ve menekşe ise Attis'in simgesidir. (Bayraktar 2005: 297)

⁸ Fuzûlî Divanı'na tek bir beyitle örneklenmesine rağmen, badem ve menekşe arasındaki ilgi doğrudan Kybele efsanesini düşündürdüğü için tabloya dâhil edilmiştir. Söz konusu beyit şudur: Nilgün fütaya sardı beden-i uryânın/ San benefşe içine düşdi mukaşşer bâdâm" (G 182/3). (Akyüz vd. 1990: 219) (Kabûğu sayumuş badem menekşenin içine düşmüş gibi çıplak bedenini lacivert peştamala sardı).

Yukarıdaki sınıflandırmada menekşenin ağırlıklı olarak âşık için kullanılan bir benzetmelik olduğu görülmektedir. Bu kullanımda zayıflık, güçsüzlük, boynunun eğriliği (Ayvazoğlu 2001: 163) gibi menekşenin şekli yapısının yol açtığı âşığın bedensel özellikleriyle bağdaştırılan hayal unsurları dikkati çeker. Sevgiliye ait saç, ben ve hat gibi unsurların benzetilene olduğu kullanımlarda ise renk özelliği ön plandadır (Açıl 2015: 17-18). Menekşe en çok 15.yy. şairlerinin kullandığı bir benzetme unsurudur. Ağırlıklı olarak 15. ve 16. yy. divanlarında saç, ben ve hat (tüy) bağlamında kullanılmıştır (Bayram 2001: 691). Burada menekşenin saç, ben ve hat gibi siyah renkle beraber kullanılan unsurların benzetilene olmasının ilk ve en makul sebebi olarak siyaha yakın koyu mor rengi düşünülebilir. Ancak, Menekşenin Attis ve Kybele ile olan mitolojik bağı göz önünde bulundurulduğunda Kybele'nin figüratif olmayan siyah bir taş (göktaşı) ile simgeleştirilmesinin de bu benzetme ilgisinde payı olduğu ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Menekşe, klasik Türk şiirinde ağırlıklı olarak 15. ve daha az oranda 16. yy. divanlarında sevgilinin saçı, ayva tüyleri, âşığın fiziksel görüntüsü, pişmanlığı, acı çekmesi ve üzüntüsünün benzetilene olarak kullanılmıştır. Bu benzetme ilgisi, klasik Türk edebiyatının başvuru kitabı niteliğindeki eserlerde ve doğrudan çiçeklerle ilgili çalışmalarda renk ve şekil özellikleri açısından açıklanır. Kuşkusuz bu yanlış bir yaklaşım değildir. Ancak söz konusu benzetme ilgisinin kökeninde şekil ve renk ilgisi kadar geçmiş inançlar ve toplumların zihinsel tekâmüllerinin de etkisi vardır. Bu açıdan meseleye yaklaşıldığında, aslen Anadolu topraklarından – Frigya- bir tanrıça olan Kybele efsanesinin üç farklı varyantı, Hıristiyan sembolizmi ile bir araya getirilmiş ve menekşenin yaygın (saç, tüy, pişmanlık, intihar, itaat, köle, tevazu) ve nadir (Hz. Musa, Hz. İsa, ejderha, anahtar) benzetmeliklerinin kökenleri hakkında şaşırtıcı benzerliklerle karşılaşılmıştır. Klasik Türk şiiri geleneğinde şairin bu kadim bilgilerle vakıf olup olmadığı sorusu gündeme gelebilir. Bir gelenek şiiri olan ve önemli ölçüde Fars şiirini model alarak ilerleyen, bireysel hayallerden ziyade geleneğin belirlediği unsurlarla kurgulanan bu şiir evreninde şairin kişisel bilgilerinden ziyade gelenekten devraldığı kabuller ön

plandadır. Birbirleri ile etkileşim halinde olmayan kültürler arasında görülen benzerlikler, Jung'un "kolektif bilinç dışı" adını verdiği teorisine göre şu şekilde açıklanır: İnsanlığın zihin tekâmülü hâlen devam etmektedir. Bilinç dışına itilen düşünceler, bilinci etkilemeye devam eder. Bu da insanların sembollere yüklediği anlamlarla açığa çıkar (Jung 2016: 102-103). Bu bağlamda klasik tarzda yazan şairlerin bu anlatıları bilip bilmediği değil, gelenekte var olan bilgiyi kullanması önem kazanmaktadır. Bu sebeple klasik şiirin benzetmeler dünyası uzak zannedilen yakın kültürlerin anlatıları göz önüne alınarak değerlendirildiğinde anlam katmanlarının daha da zenginleşeceği menekşe benzetileni üzerinden ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- AÇIL, Berat (2015), "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, V, 1-28.
- AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî Divanı*, e-kitap http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniya_sarakdoganpdf.pdf?0 [E.T: 01.11.2017].
- AKYÜZ, Kenan-Süheyl Beken-Sedit Yüksel- Müjgân Cunbur (Haz.) (1990), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- ANDREWS, Walter. G (2000), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, (Çev. Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yay.
- ARMUTLU, Sadık (2012), "Arap ve Fars Şiiri Bağlamında Gazel Türünden Gazel Nazım Şekline Geçiş", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (20-22 Ekim 2011)*, 14-27.
- , (2014), "Deri Farsçasında Gazelin Oluşumu, Felsefesi: Bu Gazeldeki Aşk Söylemi ve Güzellik Unsurlarının Kaynağı Olarak Hadarî ve Uzrî Gazel", *Doğu Esintileri*, I, 33-120.
- AYAN, Hüseyin (2002), *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, I-II, Ankara: TDK Yay.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2001), *Güller Kitabı*, İstanbul: Ötüken Yay.
- BAYLADI, Derman (2005), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Say Yay.

- BAYRAM, Yavuz (2001), *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları İle Anlam Çerçevesi*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- COOPER, J. C. (1978), *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*, London: Thames and Hudson Press.
- ÇELEBİOĞLU, Ayşe (2016), "Klasik Türk Şiirinde Menekşe", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXXVII, 161-182.
- GARDİN, Nanon -Robert Olorenshaw-Jean Gardin-Olivier Klein (2014), *Larousse Semboller Sözlüğü*, (Çev. Beyza Akşit), İstanbul: Bilge Yay.
- GEZGİN, Deniz (2015), *Bitki Mitosları*, İstanbul: Sel Yay.
- GOODY, Jack (2010), *Çiçeklerin Kültürü*, (çev. Mehmet Beşikçi), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- GRIMAL, Pierre (2007), *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (Çev. Sevgi Tamgüç), İstanbul: Kabalıcı Yay.
- JUNG, Carl G (2016), *İnsan ve Sembolleri*, (Çev. Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul: Kabalıcı Yay.
- KARAIŞAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- KARTAL, Ahmet (2016), *Türk Fars Edebî İlişkileri Hakikate Düşen Gölge*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- KUHNKE, Rainer W. (2003), "Bizans ve İslam Bahçeleri", *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* (der. Hans Sarkowicz; çev. Ersel Kayaoğlu), Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- MAYER-TASCH ve Peter Cornelius (2003), "Cennet Bahçesi", *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* (der. Hans Sarkowicz; çev. Ersel Kayaoğlu), Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- MUTÇALI, Serdar (2012), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Özhan (2009), *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yay.
- PLOTINUS (2011), *Enneades Dokuzluklar V*, (çev. Zeki Özcan), Ankara: Birleşik Yay.
- REDFORD, Scott (2008), *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, İstanbul: Eren Yay.
- SCHIMMEL, Annemarie (2016), *Dinler Tarihine Giriş*, (Haz. Recep Kibar), İstanbul Külliyyat Yay.

- STEINGRABER, Erich (2003), "Yitik Cennet Anıları- Sanatın Aynasında Eski Bahçeler" *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* (der. Hans Sarkowicz; Çev. Ersel Kayaoğlu), Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- TANSUĞ, Sabiha (2001), "Çiçeklerin Dili-Lisanü'l-Ezhâr", *VII. Uluslararası Halk Edebiyatı Semineri*, 7-9 Mayıs 1997 (Haz. Güven Tanyeri), Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay, 357-369.
- TARLAN, Ali Nihat (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- TUNALI, İsmail (2013), *Grek Estetiği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1997), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Ülken Yay.
- YILDIRIM, Nimet (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- YILDIZ, Ayşe (2017), "Sevgilinin Boyunun Benzetilenleri Bağlamında Narveni Yeniden Düşünmek" *Littera Turca- Journal of Turkish Language and Literature*, 3/1, 330-336.